HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume 6 Issue 5, p. 233-247, September 2014

Sultan II. Abdülhamid Örneğinde Tarihsel Algılamanın Değişimi

Changing Historiography: Case Study of Abdulhamid II

Yrd. Doç. Dr. Serkan Yazıcı
Sakarya Üniversitesi - Sakarya

Öz: *Bu çalışma tarihçiler tarafından kimi zaman istibdatçı, kızıl sultan kimi zaman da ulu hakan olarak takdim edilen Sultan II. Abdülhamid ile ilgili tarihsel algının zaman içinde nasıl ve hangi kaynaklar etrafında bir değişim gösterdiğini incelemektedir. II. Abdülhamid'in popüler veya akademisyen tarihçiler tarafından aşırı nefret veya aşırı hayranlık gibi birbirine tamamen zıt bakışlarla anlatılması henüz akademik tarihçiler arasında bile objektif bir bakış anlayışının gelişmediğini, II. Abdülhamid döneminin değişen siyasi şartlara göre farklı şekillerde anlatıldığını göstermektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid, Tarihsel Algılama, Jön Türk*

Abstract: *This study examines the historiography about the rule of Ottoman sultan Abdulhamid II (1876-1909), to whom historians referred as either a suppressive red sultan or as a great sultan. This article chronologically traces changing perceptions about the rule of Abdulhamid II through history texts. Academic and popular history writings on Abdulhamid II present two opposite but equally irrational approaches: while his enemies refer to him with strong hatred, his admirers present him with extreme affection. This reality indicates that even academically affiliated historians have yet to develop an objective approach to the subject. Overall the article exhibits that historians' perceptions toward Abdulhamid II was largely shaped by the shifting political conditions in Turkey.*

Keywords: *Ottoman Empire, Abdulhamid II, Turkey, Historiography, Young Turks*

JHS
History Studies
Volume 6 Issue 5 September 2014

Her ülkenin tarihi içinde izleri on yıllar boyunca sürülebilecek politik meseleler ya da ne zaman tartışılırsa tartışılsın bireyi bazı politik kalıplar içine sokan meseleler vardır. Tarihe mal olmuş bir kişi veya olaydan söz ederken ister istemez bazen yüzyıllar bazen on yıllar içinde gelişmiş politik şablonlara ya da kodlara dokunmak atıf yapmak zorunda kalınabilir ve bu da tartışmacıyı süratle bir politik fraksiyonun parçası ya da o fraksiyonun taraftarlarının favorisi haline getirebilir. Belki de tarihsel anlamda evrensel bir durum olan bu tür ihtilaflı konular ile ilgili yaklaşım çelişkisi dışında, Türkiye ile ilgili bir başka durumda devrin siyasal eğilimlerinin tarihçileri bir ölçüde kurgulaması ve kendine benzetmesidir. Gökhan Çetinsaya'nın ihtilaflı tarih meselelerine verdiği Mithat Paşa'dan Adnan Menderes'e uzanan örneklerin[1] yanında benzer bir tarih-siyaset çelişkisi de Sultan II. Abdülhamid ile ilgili olarak mevcuttur. En basit şekilde "II. Abdülhamid ulu hakan mıdır, kızıl sultan mı?" şekliyle karakterize edilebilecek bir soruya verilecek cevaplar, kişileri farklı siyasal kamplara yaklaştırabilir.

Bu çalışmanın amacı da böylesi bir ikilemi yaratan tarihi süreç ve bu ikilemin temelini teşkil eden tarihsel kaynakçayı tartışmaktır. Bu kaynakça ve yaklaşım probleminin tarih bilgisi anlamındaki çıktılarının on yıllar içinde hangi dinamiklerle değiştiği irdelenecektir. Gökhan

[1] Gökhan Çetinsaya, "Abdülhamid'i Anlamak: 19. Yüzyıl Tarihçiliğine Bakış", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Yeni Bir Kavrayışa Doğru*, Ankara 2008, s. 137-146.

Çetinsaya ve Nadir Özbek gibi birçok ismin bu konuda çalışmaları bulunmaktadır.[2] Dolayısıyla bu çalışmanın hazırlanış amacı literatürde yer alan bir boşluğu doldurmaktan ziyade benzer bir perspektifi farklı örnek ve yaklaşımlarla zenginleştirmektir. Bunun yanı sıra bu çalışmada doğrudan Sultan II. Abdülhamid'i konu alan eserler üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Tabii olarak Sultan'ın adeta bir anti-tezi konumundaki Jön Türk hareketi üzerinden de tarih algılamasının on yıllar içindeki değişimi konusunda bir değerlendirme yapılabilirdi. Ancak sonuç bahsinde yer alan tarihsel bir karakterin kutsallaştırılması ve buna dair mahsurlar meselesine daha açık bir örnek olması itibariyle Sultan II. Abdülhamid tercih edilmiştir.

II. Abdülhamid döneminden ana hatlarıyla söz edilecek olursa, aslında devrin kendi içerisinde de pek çok çelişkiyi ihtiva ettiği görülecektir. Osmanlı Devleti'nin ilk anayasasının ortaya çıkmasından parlamento tecrübesine, düzenli iktisat ve bütçe uygulamalarından devlet gelirlerinin artmasına, demiryolu, tramvay ve telgraf gibi yeniliklerle ulaşımdan iletişime, eğitimden sağlığa tüm devlet kurumlarında tüm tarihinden daha yüksek bir yapılanma ve kurumsallaşma onun devrinin eserleri arasındadır. Onun zamanı, Halifelikten, ülkenin stratejik konumuna, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu tüm siyaset aygıtlarının en aktif şekilde kullanıldığı ve Osmanlı'nın yeniden dünya siyasetinde dikkate değer bir ağırlık kazandığı bir dönem olarak karşımıza çıkar. Diğer taraftan ise entelektüellerden devlet adamlarına siyasal yaşamın tüm paydaşları üzerinde kurduğu kontrol ve baskı düzeni, daha apolitik bir hal alan toplum, hafiye teşkilatı ve jurnalcilik nedeniyle hasar gören insan ve toplum psikolojisi, meclisin neredeyse 30 yıl kapalı, Kanun-ı Esasi'nin de rafta kalması nedeniyle gelişemeyen siyaset ve demokrasi bilinci onun zamanın menfi yönleri olarak işaret edilebilir. Dolayısıyla Sultan II. Abdülhamid devri her hangi bir türden siyasi taraftarlıkla ele alındığında tüm taraflar iddialarına bu otuz üç yıllık saltanat boyunca dayanak noktaları bulabilir.

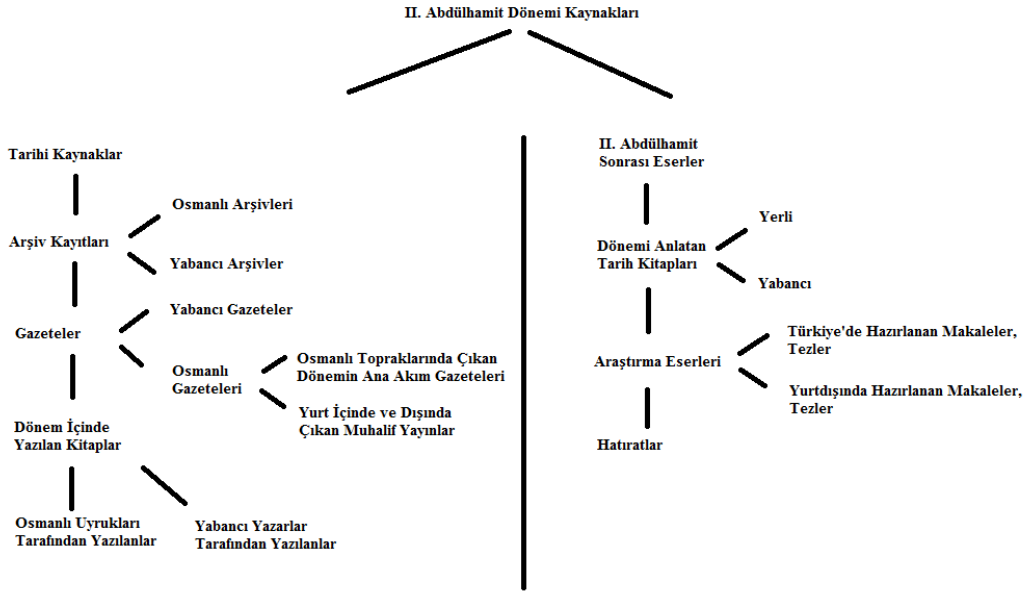
F.A.K. Yasamee, dış politika da dahil olmak üzere onun siyasî anlayışını genel itibariyle bir ideolojiye bağlı kalmaktan uzak, gerçekçi ve pragmatik olarak tarif ettikten sonra yönetme sanatını dört ana esas üzerinden tanımlar: İslam, muhafazakarlık, reformculuk ve mutlakıyet.[3]

Sultanı ve devrini ele alan çalışmalar önceki dönemlere kıyasla daha şanslı sayılabilecekleri geniş bir kaynak yelpazesine sahiplerdir. Bu noktada tarih kitaplarındaki Sultan II. Abdülhamid portresine temel teşkil eden kaynakları bir diyagram ile sınıflandırmak yerinde olabilir:

JHS
234
History Studies
Volume 6
Issue 5
September
2014

[2] Nadir Özbek, "Modernite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi ve Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2004, s. 71-90. Gökhan Çetinsaya, "Çıban Başı Koparmak: II. Abdülhamid Rejimine Yeniden Bakış", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 58, Kasım Aralık 1999, s. 55-64.

[3] F. A. K. Yasamee, *Ottoman Diplomacy, Abdulhamid II and the Great Powers, (1878-1888)*, Isis Pres, İstanbul 1996, s. 20.

JHS
235
History Studies
Volume 6 Issue 5 September 2014

Yukarıda görülen diyagramdaki başlıklar rahatlıkla daha fazla alt başlığa da ayrılabilir. Ancak buna gerek duymadan bunlardan söz edilecek olursa birincil derece önem taşıyanlar arşiv kayıtlarıdır. Farklı ülkelere ait arşiv kayıtları birbirinden tamamen farklı II. Abdülhamid portreleri sunabilir. Arşiv belgeleri, II. Abdülhamid ile ilgili bir araştırmaya devrin atılımları hakkında bilgiler kazandırabileceği gibi Jön Türk muhalefeti gibi her türden siyasi muhalefet hareketinin izleri de bu belgelerden sürülebilir. Yabancı arşivler her ne kadar aynı meselelere farklı bakış açıları getirse de benzer bir işleve sahiptir. II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarına ait İngiliz belgelerine bakılacak olursa henüz 1880'lerde padişahın politikasının Hıristiyan karşıtlığına dayandığı iddia edilir.[4] Ancak diğer taraftan Osmanlı belgelerine baktığınızda Protestan kilisesine bağlı en fazla sayıda okul Hamid devrinde açılmıştır.[5] Arşiv belgeleri, doğrudan kanaat oluşturmaktan ziyade kanaatlere yön veren eserlere kaynaklık teşkil etmektedirler. Bu nedenle II. Abdülhamid ile ilgili eserleri ele almak daha makul görünmektedir.

Sultan II. Abdülhamid devri ile ilgili araştırmalar içinde dönemin siyaset-muhalefet ilişkisini kavramaya çalışan yazarların birçoğu, onunla ilgili derin karakter tahlillerine girişmeyi gerekli görmüşlerdir. Pek çok yazara göre özellikle tahta çıkışına müteakip cereyan eden pek çok hadise nedeniyle halet-i ruhiyesi sürekli dalgalı bir seyir takip etmiştir.[6] Bu nedenle denebilir ki devrini anlatan eserlerin önemli bir kısmı onun ile ilgili karakter tahlillerine yer verir. Hatta denebilir ki, kişilik özellikleri en çok irdelenen Osmanlı sultanları arasında gelir. Bunlardan kimisi yüzeysel iken, kimi II. Abdülhamid devrinin "baskıcı" tutumunun köklerini onun çocukluk, şehzadelik yıllarında arar.[7] Hayatının en az bilinen dönemi çocukluğu olmasına rağmen birçok kaynak onun "karmaşık psikolojisini" çözmek için bu

[4] House of Commons, *Parliamentary Papers*, Correspondence Tespecting Arrest of Doctor Koelle by Turkish Police, Londra 1880, s. 2.
[5] Yahya Akyüz, "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,* Cilt: 3 Sayı: 1, Ankara 1970, s. 121-130.
[6] Abdülhamit Kırmızı, "Sultan II. Abdülhamid'in Kişiliğinde Süreklilik ve Kopuş", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, Ed. Çoşkun Çakır, Sultanbeyli Belediyesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 18-29.
[7] Edwin Pears, *Life Of Abdulhamit*, Constableand Company Ltd., Londra 1917, s. 7.

yıllara dönmek ister. Bu konuda bilgisi olan az sayıdaki müelliften biri de Arminius Vambery'dir. O da bu genç şehzadeyi sessiz çekingen ve melankolik olarak tarif eder.[8] Ayrıca "para sevdasını" genç şehzadenin "tabiatının en karakteristik parçası" olduğunu iddia edenler de vardır.[9]

Ahmed Rasim gibi iyimser olanlar, Abdülhamid'in karakterinden söz ederken onun bir konuda vehme kapıldığında aldığı karardan dönmesinin ne derece yanlış olursa olsun imkânsızlığından söz etmektedir. Ancak çoğu zaman da etrafındaki kişilerin basit hadiseleri bazen yoktan var ederek, kendilerini olaylar içinde mühim bir noktaya yerleştirmek, onun gözünde değer ve mevki kazanmak için yanlış yönlendirdiklerini söyler.[10] Caroline Finkel de derinlemesine bir tahlille, Abdülhamid'in Sherlock Holmes romanlarına olan hayranlığının karakterindeki kuşkuculuğun amillerden biri olabileceğini öne sürmüştür.[11] Francis McCullagh da, II. Abdülhamid'i entrikacı olarak tarif eder ve bunun, onun için bir tutku olduğuna dair bir iddiaya sahiptir. Ona göre II. Abdülhamid, ruhen Abdülaziz ve V. Murat gibi pek sağlıklı değildir.[12] Hatta bu, kimilerine göre öylesine ileri bir boyuttadır ki, bunu kanıtlayabilecek patetik bulgular günlük yaşamından tespit edilebilir. Bu müelliflerden biri sayabileceğimiz Dorina L. Neave, Yıldız Sarayı'nın bir saraydan çok koridorlarında kimsenin kimseyi takip edemeyeceği bir labirent gibi inşa edildiğini iddia eder.[13] Bu kaynaklardaki ifadeler biraz abartılı gözükse de ebette onun ihtiyatlı bir kişilik olduğu veya kuşkuculuğu bir sır değildir. Bu karakter tahlillerinin de ışığında belki de onu kişilik yönünden en iyi tanımlayabilecek sözler babası Sultan Abdülmecid'in "benim kuruntulu oğlum" ifadesidir.[14]

Bu içe dönük çocuk ya da genç portresinin ardından Batı kaynaklarında en çok rağbet gören Sultan Hamid tarifi "Kızıl Sultan"dır. Çoğunlukla yanlış bilgilerden kaynaklanan ya da taraflı bir bakış açısının mahsulü olan bu tarif pek çok ülkede ders kitaplarına dahi girmiştir. François Georgeon da hazırladığı kapsamlı Abdülhamid biyografinin girişinde ders kitaplarında Sultan'ın imajını ele alır, bu kaynaklardaki hataların ve taraflılığın altını çizer. Örneğin bu eserlerden birinde kendisinin tahta çıkışının dört ay öncesinde Bulgaristan hadiselerinde bir Hıristiyan katliamının emrini verdiği öne sürülmektedir. Tahta çıkış açısından henüz ikinci sıradaki bir şehzadenin bunları yapamayacağı açık olsa da padişahlığı dönemindeki bazı olumlu icraatları bile bu kitaplarda şüphe ile irdelenir.[15] Ancak Batıda "kızıl sultan" tarifinin ortaya çıkışı Bulgaristan hadiseleri ile ilgili değil, biraz Osmanlı iç politikasıyla, biraz da İngiliz dış politikasıyla ilişkilidir. İngiltere'de Benjamin Disraeli ve Sallisbury ile iç politika mücadelesi içindeki Gladstone, özellikle 1894'ten sonra Türkiye'de yaşanan Ermeni olaylarının ardından Osmanlı ile ilgili daha sert bir üslup takip etmeye başladı.[16] Sultan II. Abdülhamid'i "Büyük Katil" olarak adlandırdığı konuşmalarından birini 1896'da Liverpool'da[17], bir başkasını da Londra'da 1897 yılının Ocak ayında yaptı.[18]Aynı yıllarda edebiyat dünyasından da benzer sesler yükseliyordu. William Watson, ilk olarak 1894'te basılan şiirinde "Abdul the

JHS
236
History Studies
Volume 6
Issue 5
September
2014

[8]Arminius Vambery, *Western Culture in Eastern Lands*, Biling and Sons Ltd., Londra 1906, s. 299.
[9] George Dorys, *Abdul-Hamid Intime*, P. V. Stock Editeur, Paris 1907, s. 23.
[10]Ahmed Rasim, *Üç hatırat Üç Şahsiyet*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1976, s. 21.
[11] Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s 435.
[12] Francis McCullagh, *Abdülhamit'in Düşüşü*, Epsilon Yayınları, İstanbul 2005, s.32.
[13]Dorina L. Neave, *Sultan Abdülhamit Devrinde İstanbul'da Gördüklerim*, Dergah Yayınları, İstanbul 2008, s. 19.
[14] Süleyman Kâni İrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür, Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 22.
[15] François Georgeon, *Sultan Abdülhamid,* İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 16-17.
[16] Michael Partridge, *Gladstone*, Routledge, Londra 2003, s. 235.
[17]*The Sydney Morning Hearld*, 30 Ekim 1896, s. 3.
[18]*The New York Times*, "Gladstone on the Great Assasin", 7 Ocak 1897, s.3.

damned/Lanet olası Abdül" diyordu.[19] Bu tür bir propaganda dilinin Fransa'daki temsilcileri de "Le Sultan Rouge/Kızıl Sultan" diyen Albert Vandal ve "le despote, foud'épouvante/korkunç despot" diyen Anatole France olmuşlardı.[20]

Batı dünyasında II. Abdülhamid ile ilgili yerleşmeye başlayan bu yargının temel nedenleri arasında Berlin Antlaşması'yla vaat edilen Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yapılması beklenen reformlar, bu reformlar ertelendikçe ortaya çıkan Ermeni olayları ve bunların Batı kamuoyuna yansıması, kendisine imparatorluk sınırları dışında gelişim alanı bulabilen Jön Türk propagandası sayılabilir… Bunların yanı sıra unutmamak gerekir ki, II. Abdülhamid, uzun yıllar sonra, döneminde farklı yönde seyreden uluslar arası ilişkiler nedeniyle devrin üç büyük devletini açıkça olmasa bile yeterince etkin bir şekilde karşısına alan ve onlara karşı siyaset geliştiren ilk Osmanlı Padişahı olmuştu.

II. Abdülhamid ile ilgili bilinci teşkil eden kaynaklar arasında gazeteler de önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı başkentinde çıkan İkdam gibi ana akım gazeteler ile büyük ölçüde yurtdışında yayınlanan muhalif gazeteler birbirinden oldukça farklı siyasal bir tablolar arz ediyordu. Basılmadan sansür memurlarının kontrolünden geçen Osmanlı ana akım gazetelerinde şüphesiz siyasal muhalefet kırıntısı bulmak zor olduğu gibi, bunlar üzerinden yapılacak bir okuma da araştırmacıyı kusursuz bir sultan portresine sürükleyebilir.[21] Ancak benzer bir taraflılık, muhalif ya da yabancı basın kaynakları için de mevcuttur. Örneğin, II. Abdülhamid'in yerine ağabeyi V. Murad'ı Osmanlı tahtında görmek isteyen Mason cemiyeti üyesi Georgiades tarafından 1893'te Paris'te çıkartılan *Le Yıldız* gazetesindeki karikatürlerinde ve yazlarında Sultan'ı oldukça hastalıklı bir karakter olarak tasvir eder.[22] İlerleyen yıllarda bir Fransız mizah dergisinin kapağında yer alan çizimler ise mental bozuklukları olan birinden çok eli kanlı bir katil tipi yaratmaktadır.[23] Pierre Quilard tarafından bir esere yazılan önsözde Sultan'ın uyruğundaki tüm milletlere yaptığını iddia ettiği katliamların uzunca bir listesine yer verilir.[24]

Ancak yabancı basın kaynakları içinde de henüz 1907'de ona yakıştırılan sıfatları ve ithamları tartışanlar vardır. Bir Yeni Zelanda dergisi olan *Otago Witness*, Gladstone'un "büyük katil", Watson'un "kızıl sultan" dediği Abdülhamid'i "yetenekli ama kıskanç", güçlü diplomatik becerilere sahip "çok yönlü bir monark" olarak tarif eder.[25] Benzer bir "ulu hakan-kızıl sultan" çelişkisi devrin kitapları içinde de mevcuttur. N. Nicolaides tarafından kaleme alınan "*Sa Majeste Imperiale Abd-Ul-Hamid Khan II Sultan, Reformateur Et Reorganisateur De L'Empire Ottoman*" başlıklı kitap Sultan'ın ıslahat ve icraatlarıyla doluydu ve bir hükümdarı "ulu hakan" yapmaya yetecek kadar çok veri sunuyordu.[26] Zaten bu yıllar Sultan'ın madalya, nişan ve bazı finansal desteklerle hem kendisini hem de ülkesinin imajını ayakta tutmaya çalıştığı bir dönemdi.[27] Bir yandan Müslümanların yaşadığı tüm en uzak coğrafyalar da dahil olmak üzere Hilafet vurgusu, daha enternasyonal bir çerçevede hissetiriliyor bir yandan

JHS
237
History Studies
Volume 6 Issue 5 September 2014

[19] William Watson, "*To the Sultan*", *The Poems of William Watson Part Two*, Cambridge 1905, s. 59. Edebiyatçılar arasında II. Abdülhamit'i "kızıl sultan" olarak uzun yıllar anan isimler arasında Fransız yazar Anatole France da bulunuyordu. France, Makedonya sorunundan Ermeni meselesine pek çok konuda Sultan'a yönelik ağır ithamlarda bulunmuştu. *The Times*, "M. Anatole France on the Macedonian Question", 21 Mart 1903, s. 4.
[20] Willy Sperco, *Turcs d'hier et d'aujourd'hui, Nouvelles Editions Latines*, Paris 1961, s. 9.
[21] *Servet*, 1 Eylül 1902, *İkdam*, 31 Ağustos 1897.
[22] *Le Yıldız*, 1 Ocak 1892.
[23] *L'assiette au Beurre*, 16 Ağustos 1902; 31 Ekim 1903.
[24] Dorys, *Abdul-Hamid Intime*, s. XIII-IX.
[25] OtagoWitness, "Abdul the Versatile", 27 Temmuz 1907, s. 80.
[26] N. Nicolaides, *Sa Majeste Imperiale Abd-Ul-Hamid Khan II Sultan, Reformateur et Reorganisateur de l'Empire Ottoman, Imprimerie Th*. Dewarichet, Brüksel 1907.
[27] Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, YKY, İstanbul 2002, s. 146.

da gerek Osmanlı, gerek Sultan'ın kendisi ve gerekse de İslam'ı küçük düşürücü yayın ve faaliyetlerle mücadele ediliyordu. Öyle ki izleyenler "hissiyat-ı milliyeye dokunur bir şey olmadığı"nı söyleseler de, 1893'te Roma'da sahnelenen "Sultan Mehmed-i Sani" (Fatih Sultan Mehmed) operasına engel olunmaya çalışıldı.[28]

Buna karşın aleyhte propaganda yapan merkezler de oldukça geniş bir politik yelpazedeydi. Örneğin, Jön Türk gazeteleri, bilhassa Cenevre merkezli olanlar, Sultan'ın anıldığı kötü sıfatlara yenilerini eklemişlerdi. XIX. yüzyılın son yıllarında çıkan *Mizan* gibi bu gazetelerin sütunlarında II. Abdülhamid'e yönelik, *uğursuz, pinti Hamid, katil-i ekber, cani-i azam* gibi ağır hakaretler görmek olağandı[29]. Yine Cenevre'de yayınlanan mizah dergisi *Beberuhî* 1 Mart 1898'de yayınladığı bayram tebrikinde hem II. Abdülhamid'in "bir kilo dinamite çarpılmasını" diliyor, hem de ikinci sayfasında onu eşek şeklinde resmediyordu.

Tebrik-i İdd-i Said

Bayram için temenni ederim:

Abdülhamid'in bir kilo dinamite çarpılmasını,

Sadrazam Rıfat Paşaya bir çuval saman,

Bahriye Nazırı Hasan Paşa'nın bir deli katırın kuyruğuna bağlanıp dağlarda parçalanmasını,

Şeyülislama din iman…[30]

Bir taraftan da Batıda edebi türler içinde egzotik ve zalim bir hükümdarın tasvir edildiği bazı eserler ortaya çıkmıştı. Bunlar içinde Sultan Abdülhamid ile birlikte ikametgâhı ve idare merkezi olan Yıldız Sarayı da gizem ve kötülüklerle anılan bir üs haline geldi. Bunun en erken örneklerinden biri olarak, Paul De Regla'nın *Les Secret D'Yildiz* adlı eseri görülebilir.[31] Pek çok Osmanlı kalem ustası için de durum aynıdır. Muhtemelen 1904 yılında kaleme alınan ve 1910 de basılan İsmail Hakkı Bey'in *Vatan Uğrunda Yahut Yıldız Mahkemesi* adlı kitapta saraydan "menbâ-ı zûlm ve istibdâd" olarak söz edilmektedir.[32] Yıldız efsanesi Abdülhamid tahttan indirildikten sonra da devam etmiştir. 1911 yılında Moralızade Vasaf Kadri'nin bir tiyatro eseri olarak kurguladığı *Yıldız Faciaları* adlı piyesin başlığının altında "Abdülhamid Sarayının Zulümlü Geceleri", karakterlerin tanıtıldığı eşhas bölümünde ise Abdülhamid için "Dünyanın en son bir hükümdar-ı zalimi" denmekteydi.[33]

II. Meşrutiyet'in ilanına değin süren ve giderek sertleşen gerek Sultan Abdülhamid aleyhtarı Jön Türk ve gerekse Batı yazını, 24 Temmuz 1908'de yeni bir evreye girdi. Muhalefetin Abdülhamid'e yönelmediği ve onun idaresine bir şans tanıdığı yaklaşık dokuz ay süren bir ümit dönemi de böylelikle başlamış oldu. Jön Türkler Sultan tarafından affedilerek Türkiye'ye dönmüşler ve yasal platformda siyaset ve gazetecilik yapmaya başlamışlardı. İktidarda olmamalarına rağmen idare mekanizmalar üzerinde yoğun bir baskı kurmayı başaran Jön Türkler ya da daha doğru bir ifadeyle İttihatçılar bu devrede Tanzimat devrinin ruhuna uygun bir şekilde yeniden Bab-ı Âli paşalarına ve özellikle Kamil Paşa'ya muhalefete

[28] Selim Deringil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Geleneğin İcadı', 'Muhayyel Cemaat' ('Tasarlanmış Topluluk') ve Panislamizm", *Toplum ve Bilim*, Sayı:54-55, 1991, s. 47-64.
[29] Muammer Göçmen, *İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, Kitabevi, İstanbul 1995, s. 171-173.
[30] *Beberuhî*, 1 Mart 1898, s. 1-2.
[31] Paul De Regla, *Les Secrets d'Yildiz*, Pierre A. Desjardin Yayınevi, Paris 1897.
[32] İsmail Hakkı, *Vatan Uğrunda Yahud Yıldız Mahkemesi*, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, Mısır 1911, s. 2.
[33] Moralızade Vasaf Kadri, *Yıldız Faciaları*, Dersaadet Suhulet Kütüphanesi, İstanbul 1911.

başladılar. Yabancı gazeteler de Osmanlı'nın yaşayacağı bu ikinci anayasal ve parlamenter tecrübeden ümitliydi. Dolayısıyla bu dokuz aylık süre zarfında yerli-yabancı basın kaynaklarında Sultan'a yönelik hakareti haiz sıfatlar göreceli olarak çok daha az görüldü.[34] 31 Mart Vak'ası ile tahttan indirilişinden sonra ise Batılı yayınların satır ve sütunlarına "tiran, despot" gibi ifadeler, Türkçe yapılan yayınlara ise korku veren bir "müstebit" geri döndü. Tahtan indirilmesi ihtimalinin ortaya çıkmasıyla *The Washington Post*'un yorumu "*devrini tamamladığı*" yönündeydi.[35] Tahttan indirildiğinde ise *The Manchester Guardian* bunun nedeni olarak kendisinin "*şeriatın katı bir şekilde uygulanmasına*" taraf olmasını gösteriyordu.[36] Batı basını içinde en ilginç tutum değişimlerinden biri Almanya'dan gelmişti. II. Wilhelm'in Sultan ile arasındaki iyi ilişkiler nedeniyle genellikle Türkiye haberleri konusunda ihtiyatlı bir dil benimseyen Alman basını, Abdulhamid'in tahttan indirilmesini takip eden günlerde Jurnalcilik ve Yıldız gibi devrin sembolleri üzerine dikkat çekici yazı ve yorumlara sütunlarında yer verdi.[37]

Sultan Abdülhamid, Edward Knight gibi dönemin diğer araştırmacıları gözünde de yeniden ve hızla "*doğuya özgü despotik bir monark*" haline geldi.[38] H. Guilter St-Amand gibi edebiyatçılar da zamanın ruhunu yakalamakta gecikmediler. *Au Service du Sultan Rouge/Kızıl Sultanın Hizmetinde* adlı kitabında yazar 1894-1896 yılları arasında Anadolu'da yaşanan Ermeni olaylarını romanlaştırıyor, korkuları olan ve korku saçan bir sultan portresiyle okurlarının karşısına çıkıyordu.[39] Bu dönemden sonra koşullar devrik Sultan II. Abdülhamid ile ilgili menfi haber ve yorum yapmak için daha elverişliydi ve ona duyulan antipatiyi Batı gazetelerinde sezmek güç değildi. The Manchester Guardian gazetesi, sürgünde bulunduğu Selanik'ten kızlarının, sağlık nedeniyle ayrılmalarını "kızları Abdülhamid'i terk etti" şeklinde vermekteydi.[40] Ermeni yazar Bedickian da kitabıyla "kızıl sultan" cephesinde yerini aldı. "*The Red Sultan's Soliloquy*/Kızıl Sultanın Kendi Kendine Konuşmaları", adlı eserinde yazar, önce "*şeytani politikalarının sonucu olarak gerçekleştirdiği Ermeni katliamları*" nedeniyle bu unvanı hak ettiğini belirtmişti. Ancak onun eserini daha ilgi çekici kılan bu tarih bilgileri değil, şiirsel bir dille Sultan'ın yerine onun ağzından aktardıklarıydı. Bedickian adeta Sultan II. Abdülhamid'in yerine onun hatıratını yazmış, duygu, düşünce dünyasını yansıtmış ve kötücül eylemlerini izah etmişti. İroni içinde yazılan bu satırlarda Sultan ne kadar fena bir kişi olduğunu kendisi ortaya koyuyordu.[41] Bedickian'ın Sultan'ın yerine hatıralarını yazma fikri pek çok kişiye ilham vermiş olmalı ki onun ardından II. Abdülhamid'in bilindiği kadarıyla hiç olmayan hatıratı pek çok kişi tarafından yayına hazırlandı. Muazzam miktarlarda baskısı yapılan yaygın kanaate göre uydurma hatıratlar da temelde II. Abdülhamid taraftarlığı ya da Jön Türk karşıtlığı gibi nedenlerle kaleme alınmıştı. Pek çok ilmi eserde de alıntılanan bu hatıratların dönem tarihçiliğinde yarattığı tahribat da başlı başına bir araştırma konusudur.[42]

Sultan Abdülhamid imajı, bir hükümdar portresi olarak inanılmaz bir hızla değer kaybederken, edebiyat ve tiyatro gibi alanlarda karanlık, esrarlı ve egzotik bir karakter olarak

JHS
239
History Studies
Volume 6 Issue 5 September 2014

[34] Ancak yine de Serbesti gibi bazı gazetelerde II. Meşrutiyet'in ilanı öncesindeki Abdülhamit idaresinden "istibdat" şeklinde söz edilmektedir.
[35] *The Washington Post*, 25 Nisan 1909, s. 4.
[36] *The Manchester Guardian*, 5 Mayıs 1909, s. 2.
[37] *Frankfurter Zeitung*, 13 Mayıs 1909; 22 Mayıs 1909.
[38] Edward F. Knight, *The Awakening of Turkey, A History of Turkish Revolution*, J. B. Lippincott Company, Londra 1909, s. 39.
[39] H. GuilterSt-Amand, *Au Service du Sultan Rouge*, Librairie du Temple, Paris 1909, s. 27.
[40] *The Manchester Guardian*, 23 Şubat 1910, s. 7.
[41] S.V. Bedickian, *TheSultan's Soliloquy*, Sherman French Company, Boston 1912, s. 17.
[42] II. Abdülhamit'e ait olduğu iddia edilen hatıratlar ile ilgili derin bir araştırma için bkz. Ali Birinci, "Sultan Abdülhamid'in Hâtıra Defteri Meselesi", *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:19, 2005, s. 177-194.

giderek daha fazla ilgi gördü. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri 1911 yılında Londra'ya gelen tiyatro kumpanyasıyla ilgili haber ve ilanlardı. "*Sultan ile Bir Gece / A Night with the Sultan"* adlı bir oyun sahneleyecek olan kumpanya, Türk, Arap, Kafkasyalı, Ermeni ve Acem oyuncu ve dansçılardan oluşuyordu. Gazetenin iddiasına göre: Kumpanyanın büyük sürprizi ise 28 oyuncusundan bir kaçının eskiden Sultan II. Abdülhamid'in hareminden hanımlar olmasaydı.[43] Bu dönemde Sultan ile ilgili her şey büyük bir ticari değer taşıyor olmalıydı ki edebiyat dünyasının çok gizemli bulduğu "esrarengiz geçitleriyle" Yıldız Sarayı da benzer şekilde hatırlardaydı. Julien L. Brodé, "*Within the Gates of Yıldız*" adlı tiyatro eserini "gerçek kurgudan daha tuhaftır" mottosuyla 1917'de okurlarına sundu.[44]

Birçok eserde ona karşı duyulan hisler, muhalefetin ötesinde nefret düzeyindeydi. Ne yukarıda sözünü ettiğimiz devlet yönetimindeki atılımları, ne de 1897'deki Yunan Savaşı'nda elde edilen başarı onun, gerek yurtdışında ve gerekse yurt içinde yapılan yayınlarda "müstebit" ya da "kızıl sultan" olarak anılmasını engelleyemedi. Ahmet Emin Bey (Yalman), Columbia Üniversitesi'nde hazırladığı ve 1914'te Amerika'da basılan doktora tezinde çoğunlukla Sultan Abdülhamid'e atfettiği devrin bütün kötülüklerini bir bir sıraladı. Ona göre II. Meşrutiyet'in ilanı Devr-i Hamid içinde ülkenin geldiği noktayı ortaya çıkarmıştı: "…despot bir idarenin üzerindeki örtü kaldırılınca altından oldukça hazin bir resim ortaya çıktı. Bu kaosun, yozlaşmanın ve parçalanmanın resmiydi."[45] Basın yayın faaliyetleri üzerine Sultan'ın kurduğu kontrol mekanizması Jön Türk hareketine sempati ile bakan yazarın başlıca konusuydu. Sıklıkla Abdülhamid için "despot", "müstebit" gibi ifadeler kullanılan çalışma, hem basın tarihi hem de dönemin karakteristik bakış açısını ortaya koyması bakımından dikkate değerdir.[46]

Sultan Abdülhamid'in tahttan inişini takip eden on yıllar, Osmanlı'yı çevreleyen tüm coğrafyada önemli değişimlere tanık oldu. Osmanlı'nın tarih sahnesinden çekildiği, yeni bir devletin kurulduğu bu süreçte daha az olsa da II. Abdülhamid anılmaya devam etti. Ancak artık II. Abdülhamid portresi neredeyse tamamıyla negatif bir görüntü arz ediyordu. Devri için istibdat, kendisi için müstebit denmesi alışkanlık haline gelmiş, "II. Abdülhamid Devri", Tanzimat sürecinin bittiği ya da içinde ayrı bir yer tuttuğu bir kopuş ya da kesinti dönemi olarak algılanmaya başlamıştı.[47]

Devrinde devlet hizmetinde bulunmuş devlet adamları da bu yıllar içerisinde hatıratlarını yayınlamaya başladılar. Bunlar içinde 1920'de yayınlanan Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin hatıraları[48] gibi daha çok kendi eylemlerini ya da ilk olarak 1934'te yayınlanan Tahsin Paşa'nın hatıraları gibi hem kendisinin hem de Sultanın yaklaşımlarını izah edenler varsa da genel hatlarıyla II. Abdülhamid lehine kalem oynatan bulmak güçtür.[49]

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte Mustafa Kemal'in de özel ilgi alanı olan tarih konusunda yeni yaklaşım arayışları başladı. Türk tarihini geçmişte kurulan tüm devletlerle bir bütün olarak ele almak ve Osmanlı Devleti'ni o bütünün esası değil de bir parçası olarak görme fikri yoğunluk kazandı. 1924-1929 arasında üç kez basılan Osmanlı ve Avrupa Tarihi eksenli "*Türkiye Tarihi*"nin ardından, önce H. G. Wells'in "*Outline of History*" adlı

[43]*The Times*, "An Oriental Dramatic Company in London", 27 Temmuz 1911, s. 8; *The Times*, 01 Ağustos 1911, s. 10.
[44]Julien L. Brodé, *Withinthe Gates of Yildiz*, Gorham Press, Boston 1917.
[45]Ahmed Emin, *Development of Modern Turkey as Measured by Its Press*, Columbia University Press, New York 1914, s. 15.
[46]Ahmed Emin, *Development of*…, s. 60.
[47] Özbek, *Modernite, Tarih ve İdeoloji*…, s. 75.
[48]Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, (Çeviren: Selim Kutsan), Nehir Yayınları, İstanbul, 2005.
[49]*Tahsin Paşanın Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.

çalışmasından esinlenilerek ortaya çıkan "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" yapılan öncü çalışmalar arasındaydı. Bu eserden alınan ilhamla "*Orta Mektep İçin Tarih*" gibi yeni çalışmalar ortaya çıkmaya başladı.[50] Bu çalışmalarla birlikte Türkiye'de yaşanan gelişimi Batı tarzında eğitim görmüş ya da modernleşme taraftarı dar bir entelektüel topluluğunun gayretleri sonucu olarak görme eğilimi ağırlık kazandı.[51] Kuşkusuz böyle bir düşünce iklimi içinde –hele bir de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk üç Cumhurbaşkanı'nın İttihat ve Terakki geçmişi göz önünde bulundurulacak olursa- Yeni Osmanlılar ve Jön Türklere karşı uzun yıllar çetin bir mücadele sarf eden II. Abdülhamid ile ilgili pozitif bir algının ortaya çıkması neredeyse olanaksızdı. Devrin önde gelen gazetecilerinden İskender Fahrettin (Sertelli) tarafından yazılan *Abdülhamit ve Afrodit* adlı romanın satır aralarında bile Sultan'ı haris, muhteris ve acımasız bir şekilde resmetme arzusu açıkça sezilir. 12 Mayıs 1929'dan itibaren Akşam gazetesinde tefrika edilen romanın bir bölümünde yeni cariyesi Melahat'ın (gerçek adıyla Afrodit) kendisi gibi günbatımını izlemeyi sevdiğini öğrendiğinde şöyle der: "*Ben hiçbir zaman yeni doğan, vücut bulan şeylerden hoşlanmam… Ben isterim ki her şey benim gözümün önünde gurup etsin (batsın)!*" Bu satırların ardından da yazar "*Muhteris hükümdar, başı göğsünün üstüne düşen bu dilberi kuvvetli kolları ile sıktı ve pembe vücudunu vahşi dişleriyle –gül yaprakları koparır gibi- öpmeğe ve didiklemeğe başladı*" tasvirleriyle zihinlerdeki canavarlaşmış resmi tamamlamaya çalışır.[52]

JHS
241
History Studies
Volume 6 Issue 5 September 2014

1933'te yayınlanan Yaşar Nabi'nin *Beş Devir* adlı "manzum destanı"nın ayrıldığı devirlerden biri de "istibdat devri"dir. II. Abdülhamid döneminde gizlice Namık Kemal şiirleri okuyup memleket meseleleri tartışan bir grup arkadaşın, içlerinden birinin Padişahın casusu olması dolayısıyla yakalanışlarını anlatan bu bölümdeki şiirlerden biri şöyledir:

Kâbus gibi girersen rüyasına sultanın,

Kabahatin büyüktür, elbet akacak kanın,

O Sultan ki kızıla boyadı bütün yurdu,

Her yükselmek isteyen genci beyninden vurdu.

Bir sürü cahillerle çevrelenmiş dört yanı,

Yükselmeyi öğreten ilim büyük düşmanı.

Susamış bütün yurdun dökülmemiş kanına,

Bir damla ışık sızsa ürperir zindanına.

Ölüm saçan bir yıldız, bir şeamet yıldızı

Yemekte otuz yıldır işte varlığımızı…[53]

Yaşar Nabi'nin eserinde de dikkat çeken Tanzimat'ın modernleşme ideolojini kendisine temel olarak gören bakış açısı, bu devir içinde Abdülhamid devrini bu "çizgiden sapma, geriye dönüş ya da İslami gericilik" olarak gördü. Bu yaklaşımın en belirgin ve belki de en

[50] Mustafa Demir, Serkan Yazıcı, "Atatürk ve Türk Tarihçiliği", *Cumhuriyetimizin 81. Yılına Armağan*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2004, s. 217-225.
[51] Engin Deniz Akarlı, *The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909): Origins and Solutions*, (Doktora Tezi), Princeton University, 1976, s.1.
[52] *Akşam*, 14 Mayıs 1929, s. 6.
[53] Yaşar Nabi, *Beş Devir*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1933, s. 7.

olgunlaşmış örneğini kendisinden sonraki çalışmalar üzerinde derin etkiler yaratan Niyazi Berkes'in 1973'te basılan Türkiye'de Çağdaşlaşma adlı eserinde görmek mümkündür.[54]

1920'den 1950'lere kadar II. Abdülhamid'in saltanatına değinen eserlerin birçoğu dönemle ilgili bazı söylentileri de içerir. Bu söylentilerden bir tanesi de devrin tüm yazılı kaynaklarında bazı kelimelerin kullanılmasının yasak olmasıdır. Bu kaynaklara göre "özgürlük", "vatan/vatanseverlik", "Kanun-ı Esasî", "Mithat", "Yıldız" gibi kelimeler sadece yasaklanmamış birçoğu sözlüklerden de çıkartılmıştır.[55] Ancak Orhan Koloğlu, bu gibi kelimelerin yasaklanmaktan öte, *Takvîm-i Vak'ayi* gibi devletin yayın organlarında bile sıklıkla kullanıldığına dikkat çekmektedir.[56] Her ne kadar bu ve benzeri izahlar 1970 sonrası eserlerde daha sık belirdiyse de "istibdat devri" Cumhuriyet dönemi boyunca da popüler tarih yazıcılığının sık başvurulan tabir ve konularından biri olmayı sürdürdü. Bunlar arasında sayılabilecek eserlerden biri de ilk olarak 1951'de basılan Cemil Topuzlu'nun hatıralarıdır. Anılarında sürekli tutuklanma, sürülme endişeyle geçirdikleri günlere yer veren yazar, anılarıyla devrin insan psikolojisini de ortaya koymaya çalışmıştır. Bu anılardan birinde Çiftehavuzlar semtinde evinin önünde karaya oturan bir İngiliz şilebini kendisini tutuklamaya gelen bir vapur sanarak apar topar gece yarısı komşusu Fransız konsolosunun evine sığınmaya yeltendiğini, gerçek anlaşılıp evine döndüğünde ise eşini baygın halde bulduğunu anlatır.[57]

Ancak 50'li yıllar Sultan II. Abdülhamid ile ilgili tartışmalara yeni bir ivme getirmişti. Demokrat Parti iktidarı ile günümüzde merkez sağ olarak tarif edilebilecek muhafazakâr politikalar öne çıkmaya başladı. Dönemin kültür atmosferinin bir tesiri de Osmanlı araştırmalarında ve tartışmalarında kendisini gösteriyordu. Sultan'ın kızı Ayşe Osmanoğlu'nun 1960 yılında kitap haline getirilen ve ilk olarak Nisan 1956'da Hayat dergisinde yayınlanan "Babam Sultan Abdülhamid" başlıklı hatıraları tartışmalara hız kazandırdı. Ayşe Osmanoğlu anıları boyunca doğal olarak duygulu bir tavırla babasını müdafaa ediyordu.[58] Hayat dergisinde yayınlanan anılar önemli bir tesir yaratmış olmalı ki kısa bir dönem günlük gazete olarak çıkan Büyük Doğu gazetesinden İsmail Hami Danişmend de 28 Nisan 1956'da Sultan Abdülhamid ile ilgili olumlu bir yazı kaleme aldı. Danişmend yazısında, Sultan Hamid ile ilgili "klasik iftiraları iki de bir tekrarlayıp durmayı inkılapçılık, halkçılık ve bilhassa garpçılık sayan" zihniyete "Sultan Hamid'in Unutulmaz Hizmetleri" başlıklı yazısında çatıyordu.[59] Ancak aynı gün bir başka gazeteden Ayşe Osmanoğlu'na ve hatıralarına yönelik tepkiler de gelmekte gecikmedi. *Milliyet* gazetesindeki "Objektif" adlı köşesinden Peyami Safa, "Ayşe Hanıma Açık Mektup" başlıklı ağır bir tenkit yazısı kaleme aldı: "…Muhterem pederiniz bir katildir, Ayşe Hanım! Hem bir defa değil, birkaç defa katil! Mithat Paşayı Taif'te boğdurmuştur, babam İsmail Safa'yı Sivas'ta öldürtmüştür…". Peyami Safa bu yazısında, iki yaşında yetim kalmasından Osmanlı'nın başına gelen bütün felaketlere kadar her türlü felaketten Sultan'ı sorumlu tutmuştu.[60] Bu ağır ifadeler dönemin Havadis, Son Posta, Sabah gazetelerinden de tepkiler aldı. Bunlar içinde "merhuma yaptığınız hücumları görünce tüylerim ürperdi" diyen Abdurrahman Şeref Laç'ın ve onu takiben *Posta* gazetesinin "Peyami Safa'ya" başlıklı yazısı

JHS
242
History Studies
Volume 6
Issue 5
September
2014

[54] Özbek, *Modernite, Tarih ve İdeoloji*…, s. 73.
[55] Halide Edib, *Conflict of East and West in Turkey*, Delhi 1935. Bunun gibi bir liste de Süleyman Kâniİrtem tarafından verilmektedir. Süleyman Kâniİrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür, Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, İstanbul 1999, s. 217.
[56] Koloğlu, 2007:441-444. Bu kelimelerin tamamen yasaklanması ya da sözlüklerden silinmeye çalışılması mümkün gözükmese de, kullanıldıkları haber ya da yoruma göre gazetelerin kapatılması ya da sansürlenmesi bu listeleri ortaya çıkarmış olmalıdır
[57] Cemil Topuzlu, *İstibdat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul 2002, s. 82.
[58] Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdulhamit Saray ve Sürgün Yılları*, İstanbul 1960.
[59] Yakub Kenan Necefzade, *Sultan İkinci Abdülhamid ve İttihad-ü Terakki*, İstanbul 1967, s. 101.
[60] *Milliyet*, 28 Nisan 1956, s. 2.

sayılabilir.[61] İlginç bir şekilde Ayşe Osmanoğlu'nun anılarının derlenip basıldığı 1960 yılında, Safa'nın gazetesi *Milliyet*'ten Abdülhamid yanlısı bir ses de yükselmiştir. Osmanoğlu'nun kitabını konu ettiği yazıda Refi' Cevad Ulunay, onun uluslar arası siyaset ustalığına ve iktisat kabiliyetine dikkat çekiyordu.[62]

1960 sonrasına değin genel hatlarıyla hatıratlar üzerinden genişleyen bu tarih anlatımının karşısına ilk olarak ve tüm silahlarını kuşanmış bir şekilde 1965'te yayınlanan bir eser çıkmıştır. Necip Fazıl Kısakürek'in *Ulu Hakan* adlı kitabı uzun yıllar döneminin ve hatta sonrasının bütün kötü tecrübelerinden II. Abdülhamid'i sorumlu tutan tarih kitaplarına, görüş ve ruh itibariyle tamamen aksi istikamette ancak onlarla benzer bir yöntemle karşılık verdi. Kitabının henüz girişinde anlattıklarına referans gösterme gereği duymadığını, "güttüğü cemiyet davasında" amacına en uygun kişi olarak Abdülhamid'i seçtiğini, onunla ilgili daha önce yazılanlardan yalan saydıklarını ayıklayarak bir yazım metodu geliştirdiğini objektif olmak gibi bir kaygı gütmediğini açıkça söylemektedir. Kitabı boyunca da ona atfedilen tüm kötü sıfat ve iddialar hakkında cevaplar ve izahlar sunar.[63]

Necip Fazıl'ın eseri uzun yıllar akademisyenler tarafından yaygın şekilde referans olarak görülmediyse de popüler anlamda önemli ve giderek artan bir etki yarattı. Bu manada Yakup Kenan Necefzade, Necip Fazıl'ı yöntem ve hatta üslup olarak takip eden isimlerden biridir. İttihat ve Terakki erkânını ülkenin en büyük felaketi olarak işaret eden yazara göre eserin basıldığı 1967 yılına değin "son 87 yıllık" siyasi tarih boyunca II. Abdülhamid, Atatürk ve Prens Sabahattin ile birlikte yetişmiş en büyük devlet adamıdır.[64] Elbette bu sözlerden yazarın dünya görüşü hakkında bazı yargılara da varılabilir. Ancak bundan daha önemlisi Necefzade, kitabında 1950-1967 arasında başta basın olmak üzere çeşitli kaynaklardaki yazıları derlemiş ve bu süreçte II. Abdülhamid ile ilgili algının nasıl değişmeye başladığını eserinde yansıtmıştır. Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili aktardığı bir anekdot da oldukça ilgi çekicidir. Buna göre Makedonya ile ilgili bir makale kaleme alan gazeteci Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu'nu makamına çağıran Atatürk şöyle der:

> Tefrikanı okuyorum. Belli ki Abdülhamid'i sevmiyorsun. Onu sevme. Abdülhamid'i yine de sevme. Fakat hatırasına hürmet et. Sakın hakaret etme. Tecrübe göstermiştir ki toprakları üzerinde yaşayan insanların çoğunun ahvali meşkuk (şüpheli) ve hudutları yalnız düşmanlarla çevrili bir büyük devlette Abdülhamid'in idare tarzı azami müsamahadır. Hele o da XIX. yüzyıl gibi bir devirde…[65]

Ancak belirtmek gerekir ki Necip Fazıl ve Necefzade gibi yazarlar II. Abdülhamid müdafaasına başlamadan henüz birkaç yıl önce üniversitelerden farklı sesler de duyulmaya başlamıştı. Ord. Prof. Enver Ziya Karal gibi akademik dünyanın önemli isimleri II. Abdülhamid döneminden "istibdat devri" şeklinde söz etseler de Sultan'ı belli unvanlarla kategorize etmenin yanlışlığını eserlerinde tartıştılar. Karal, eserin son sayfalarında II. Abdülhamid devri sorunlarının Sultan'ın kendisiyle ortaya çıkmadığını eskiden beri süregelmekte olduğunu, batılılaşma ve milliyetçilik hareketlerinin ve devletin çöküş sürecinin hız kazandığı bir sürece tesadüf ettiğini belirtir. Bu noktadan hareketle Sultan'ın da bu süreçte payı olmasına rağmen II. Abdülhamid'i değerlendirirken karşı karşıya olduğu ekonomik

[61]Necefzade, *İttihad-ü Terakki*, s. 91, 138.
[62]Refi'i Cevad Ulunay, "Babam Abdülhamid", *Milliyet*, 17 Nisan 1960, s. 3.
[63] Necip Fazıl Kısakürek, *Ulu Hakan II. Abdülhamit Han*, İstanbul 1965, s. 6-8.
[64]Necefzade, *İttihad-ü Terakki*, s. 22.
[65]Necefzade, *İttihad-ü Terakki*, s. 42.

sorunlar, uluslar arası baskılar, gelişen milliyetçilik hareketleri ve iç durum ve elinde bulunan kadro gibi etmenlerin göz önünde bulundurulmasının gerekliliğinin altını çizer.[66]

II. Abdülhamid ile ilgili müspet ya da menfi bir tür mitoloji genişleye dursun, Karal'ın kitabının sonunda ulaştığı bakış açısı, yeni yaklaşımların da habercisi gibidir. II. Abdülhamid'i çok boyutlu bir perspektiften ele alma yaklaşımın en erken örnekleri arasında Engin Deniz Akarlı'nın doktora tezi bulunmaktadır. Akarlı, II. Abdülhamid'in başvurduğu sert yönetim enstrümanlarını reddetmeyerek, uluslar arası baskılar, güç mücadeleleri ve ekonomik sorunların baskısı altında geçen 33 yıllık saltanata daha berrak bakış kazandırdı. Esas itibariyle her tarihsel devir için göz önünde bulundurulması gereken bu tür etmenler her nasılsa Abdülhamid ile ilgili çalışmalarda görmezden gelinmişti.[67]Akarlı'nın genel bir çerçeve sunduğu çalışmasının ardından arşiv kaynaklarının da bu dönemden itibaren daha etkin kullanımı ile Abdülhamid dönemi çalışmalarına yeni bir soluk geldi. Adeta yeni bir tarihçi jenerasyonu, Akarlı gibi çoğunlukla Türkiye dışında hazırlanmış doktora tezleriyle belirmeye başladı. 80'li yıllardan itibaren ortaya çıkmaya başlayan ve Abdülhamid devri çalışmalarına daha bilimsel bir yaklaşım getiren eserlerin yazarları arasında Şükrü Hanioğlu, Gökhan Çetinsaya, Azmi Özcan, Ali Birinci, Benjamin Fortna, Gül Tokay, Tufan Buzpınar, Selim Deringil, Orhan Koloğlu, François Georgeon, F.A.K. Yasamee vb. bu çalışma içinde de zikredilen pek çok isim sayılabilir. Bu isimler tarafından yetiştirilen pek çok önemli akademisyenin üretimleriyle de dönem ile ilgili çalışmalar giderek daha berrak bir anlatım kazandı.

Ortaya çıkan bu ve bunlar gibi nitelikli akademik çalışmalar en azından Türkiye'de II. Abdülhamid aleyhindeki taraflı yayınların önünü büyük ölçüde kapatmış oldu. Ancak bu kez de Abdülhamid lehinde popüler tarih anlatımı hızla yol almaya ve onu kutsallaştırmaya başladı. Sultan II. Abdülhamid'in hilafet siyaseti ve dini müesseselere verdiği önem Türkiye'de tarihin büyük ölçüde inanç ve duygu alanı olarak görülmesi sebebiyle, amiyane tabirle Necip Fazıl'a rahmet okutacak derecede, sembol bir tarihsel karakter haline getirdi. Bu nedenle 2000'li yıllar itibariyle II. Abdülhamid'in çok sayıda popüler tarih çalışmasına ve tarihsel romana konu olması sonucu ortaya çıktı. Daha önce gazetelerde yayınlan "Abdulhamit ve Afrodit" gibi popüler çalışmaların yeniden yayınlanması da dahil olmak üzere Sultan II. Abdülhamid, giderek ticari bir meta haline dönüştü.[68]

JHS
244
History Studies
Volume 6
Issue 5
September
2014

Sonuç

Yukarıda sözü edilen bilimsel çalışmaların sayısı giderek artmakta ve II. Abdülhamid pek çok proje, panel ve sempozyuma konu olmaktadır. Ancak ortaya çıkan bu olumlu tablonun yanı sıra bazı farklı sonuçlar da son yıllarda ortaya çıkmaktadır. Bu da popüler tarih yaklaşımlarına paralel bir şekilde bilimsel toplantı ve sempozyumlarda da, yıllarca çoğu mesnetsiz iddialarla yıpratılan II. Abdülhamid imajını restore eden ve onun hakkını teslim eden çalışmalar ortaya çıkmasına rağmen eleştirel bakış açılarından giderek uzaklaşılmasıdır. Sultan'a bir üniversite tarafından 2013 yılında fahri doktora verilmesi gibi enteresan girişimler yanında, tek tek incelendiğinde Abdülhamid dönemi için önemli çalışmalara imza atan isimlerce kaleme alınan bildiriler, projeler ve kitaplar, sağladıkları katkının ötesinde II. Abdülhamid'i eleştirilmesi güç, dokunulmaz hatta uhrevi bir tarihsel karakter haline getirmektedirler. Sonuç olarak akademik camiada pek çok isme sirayet eden bu yaklaşım, tıpkı Sultan II. Abdülhamid'i salt istibdatçı

[66] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, *Cilt: IV*, Ankara 1962, s. 562, 576-577.
[67] Bkz. Akarlı, *The Problems of External Pressures*, 1976.
[68] 2012 itibariyle ikincisi yayınlanan Mustafa Armağan'ın "Abdulhamit'in Kurtlarla Dansı", "Abdülhamit'in Derin Devleti" gibi çalışmaların yanı sıra "Abdülhamit ve Afrodit Kızıl Sultan'ın Aşkı" gibi tarihi romanların 2011'de yeniden yayınlanması bunlar arasında hatıra gelebilir.

olarak algılayıp ona muhalif her türlü kurum ve şahsın yanında saf tutan ve bu tarih anlatımını ideolojilerine tarihsel referans olarak gören anlayış gibi sürdürülebilir bilimsel bir tavır değildir.

Kaynakça

Ahmed Emin, *Development of Modern Turkey as Measured by Its Press*, Columbia University Press, New York 1914.

AKARLI, Engin Deniz, *The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909): Origins and Solutions*, (Doktora Tezi), Princeton University, 1976, s.1.

AKYÜZ, Yahya, "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge", *A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* Cilt: 3 Sayı: 1, Ankara 1970, s. 121-130.

ARMAĞAN, Mustafa, *Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı*, İstanbul 2014.

BEDICKIAN,S.V., *TheSultan's Solıloquy*, Sherman French Company, Boston 1912.

BİRİNCİ, Ali, "Sultan Abdülhamid'in Hâtıra Defteri Meselesi", *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:19, 2005, s. 177-194.

BRODÉ, Julien L.,*Within the Gates of Yildiz*, Gorham Press, Boston 1917.

Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, (Çeviren: Selim Kutsan), Nehir Yayınları, İstanbul, 2005.

ÇETİNSAYA, Gökhan, "Abdülhamid'i Anlamak: 19. Yüzyıl Tarihçiliğine Bakış", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Yeni Bir Kavrayışa Doğru*, Ankara 2008,

ÇETİNSAYA, Gökhan, "Çıban Başı Koparmak: II. Abdülhamid Rejimine Yeniden Bakış", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 58, Kasım Aralık 1999, s. 55-64.

DEMİR, Mustafa- Serkan Yazıcı, "Atatürk ve Türk Tarihçiliği", *Cumhuriyetimizin 81. Yılına Armağan*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2004, s. 217-225.

DERİNGİL, Selim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Geleneğin İcadı', 'Muhayyel Cemaat' ('Tasarlanmış Topluluk') ve Panislamizm", *Toplum ve Bilim*, Sayı:54-55, 1991, s. 47-64.

DERİNGİL, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, YKY, İstanbul 2002.

DORYS, George, *Abdul-Hamid Intime*, P. V. StockEditeur, Paris 1907.

FINKEL, Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

GEORGEON, François, *Sultan Abdülhamid*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

GÖÇMEN, Muammer, *İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, Kitabevi, İstanbul 1995.

Halide Edib, *Conflict of East and West in Turkey*, Delhi 1935.

House of Commons, *Parliamentary Papers*, Correspondence Respecting Arrest of Doctor Koelleby Turkish Police, Londra 1880.

İRTEM, Süleyman Kâni, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür, Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, Temel yayınları, İstanbul 1999.

İsmail Hakkı, *Vatan Uğrunda Yahud Yıldız Mahkemesi*, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, Mısır 1911.

KARAL, Enver Ziya,*Osmanlı Tarihi*, *Cilt: IV*, Ankara 1962.

KIRMIZI, Abdülhamit, "Sultan II. Abdülhamid'in Kişiliğinde Süreklilik ve Kopuş", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, Ed. Çoşkun Çakır, Sultanbeyli Belediyesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 18-29.

KISAKÜREK, Necip Fazıl,*Ulu Hakan II. Abdülhamit Han*, İstanbul 1965.

KNIGHT, Edward F., *The Awakening of Turkey, A History of Turkish Revolution*, J. B. Lippincott Company, Londra 1909.

MCCULLAGH, Francis, *Abdülhamit'in Düşüşü*, Epsilon Yayınları, İstanbul 2005.

MoralızadeVasaf Kadri, *Yıldız Faciaları*, Dersaadet Suhulet Kütüphanesi, İstanbul 1911.

NEAVE, Dorina L.,*Sultan Abdülhamit Devrinde İstanbul'da Gördüklerim*, Dergah Yayınları, İstanbul 2008.

NECEFZADE,Yakub Kenan, *Sultan İkinci Abdülhamid ve İttihad-ü Terakki*, İstanbul 1967.

NİCOLAİDES, N., *Sa Majeste Imperiale Abd-Ul-Hamid Khan II Sultan, Reformateur Et Reorganisateur De L'EmpireOttoman, Imprimerie*, Th. Dewarichet, Brüksel 1907.

OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Sultan Abdulhamit Saray ve Sürgün Yılları*, İstanbul 1960.

ÖZBEK, Nadir, "Modernite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi ve Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2004, s. 71-90.

PARTRIDGE, Michael, *Gladstone*, Routledge, Londra 2003.

PEARS, Edwin, *Life Of Abdulhamit*, Constable and Company Ltd., Londra 1917.

RASİM, Ahmed, *Üç Hatırat Üç Şahsiyet*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1976.

REGLA, Paul De, *Les Secrets d'Yildiz*, Pierre A. Desjardin Yayınevi, Paris 1897.

SERTELLİ, İskender Fahrettin, *Abdülhamit ve Afrodit Kızıl Sultanın Aşkı*, İstanbul 2011.

SPERCO, Willy, *Turcs d'hier et d'aujourd'hui*, Nouvelles Editions Latines, Paris 1961.

ST-AMAND, H. Guilter, *Au Service du Sultan Rouge*, Librairie du Temple, Paris 1909.

Tahsin Paşanın Yıldız Hatıraları, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.

TOPUZLU, Cemil, *İstibdat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul 2002.

ULUNAY, Refi'iCevad, "Babam Abdülhamid", *Milliyet*, 17 Nisan 1960, s. 3.

VAMBERY, Arminius, *Western Culture in Eastern Lands*, Biling and Sons Ltd., Londra 1906, s. 299.

YASAMEE, F. A. K.,*Ottoman Diplomacy, Abdulhamid II and the Great Powers, (1878-1888)*, Isis Pres, İstanbul 1996.

Yaşar Nabi, *Beş Devir*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1933.

JHS
246
History Studies
Volume 6
Issue 5
September 2014

Gazeteler

Akşam

Beberuhî

FrankfurterZeitung

L'assietteauBeurre.

Le Yıldız

Milliyet

OtagoWitness

Servet

The Manchester Guardian

The Manchester Guardian

The New York Times

The Sydney MorningHearld

The Times

The Washington Post

JHS
247
History Studies
Volume 6
Issue 5
September
2014